

זכר מאו בסין הפוסט-מאואיסטית: הזיכרון והשכחה

את מאו זוכרים כיום בסין באופנים שונים ומגוונים. יש שנזכרים בו בהערצה גלויה ויש שנזכרים בו בסלידה, בעוד אחרים נזכרים בו בנימה משועשעת, כאילו היה מדובר בבדיחה חביבה. אך מעבר לכל אלה מתקיים במדינה זיכרון קולקטיבי דומיננטי, ששולט ביד רמה במרחב ובשיח הציבורי כבר למעלה מעשרים וחמש שנה, ומנציח את מאו כ"מנהיג דגול" (weida lingxiu) ו"אדם דגול" (yidai weiren). אף כי פולחן האישיות שמאו זכה לו בעשור האחרון לחייו נעלם, המנהיג המהפכני ממשיך גם כיום לזכות בסין לכבוד קיסרים, כפי שמעידים דיוקנו הענק וגופתו החנוטה בכיכר ט'ן-אן-מן בלב לבה של הבירה הסינית, במקום שנקשר כבר מאות שנים לכוח קיסרי שחורג מעבר לעולם הזה. דיוקנו וגופתו של מאו מנציחים אותו לא רק כמנהיג החשוב ביותר של המפלגה הקומוניסטית הסינית, אלא גם כסמל החשוב ביותר של סין בת-זמננו, ובמידה גדולה גם כאבי האומה הסינית המודרנית. הכבוד, שמאו ממשיך לזכות לו בסין, מוצא ביטוי מוחשי גם בכך, ששלושים שנה לאחר מותו, עוד עמדו בתור אלפי אנשים מדי יום כדי לזכות ולעבור על פני גופתו החנוטה. על-פי הערכות, מאז שנפתח המאוזוליאום של מאו לקהל הרחב בשנת 1977, ביקרו בו לא פחות ממאה וארבעים מיליון מבקרים.

ולא-סינים כאחד, ובין המבקרים יש אף כאלה שהשוו אותו לא פעם לסטלין ולהיטלר.

מדוע, אם כן, זוכה מאו לזיכרון קולקטיבי חיובי כל-כך בסין למרות מורשתו המפוקפקת והשנויה במחלוקת? ומה ניתן ללמוד על סין מהאופן שבו היא זוכרת כיום את המנהיג המהפכני? מאמר זה מנסה להשיב על שאלות אלה, תוך ניתוח התמורות המרכזיות שחלו באופן שבו זוכרים את מאו במרחב הציבורי בסין במהלך שלושים השנים שחלפו מאז מותו. טענתי המרכזית היא, כי זיכרון מאו, כפי שהוא מתקיים כיום בסין, משרת אינטרסים הן של השלטון והן של חלקים גדולים של האוכלוסייה, והוא משקף בעיקר רצון עז לשכוח ולהשכיח את אחת התקופות האפלות ביותר בהיסטוריה של סין בת זמננו.

הרקע: כיצד זכה מאו להמשיך ולהיזכר כ"מנהיג דגול"?

לאחר מותו של מאו ב-9 בספטמבר 1976 הופיעו במרחב הציבורי בסין שתי מגמות מנוגדות שנגעו לאופן שבו יש לזכור ולהזכיר את המנהיג המנוח. מחד גיסא, היו כאלה ששאפו

העובדה, שמאו נזכר כיום בסין בצורה חיובית כל-כך אינה ברורה מאלה, וסביר מאוד להניח, כי בנסיבות היסטוריות ופוליטיות אחרות יכול היה המנהיג המהפכני להיזכר באופן שונה לגמרי. חוקרים רבים מסכימים, שמאו תרם יותר מכל מנהיג אחר לעלייתה של המפלגה הקומוניסטית הסינית לשלטון ולייסודה של הרפובליקה העממית של סין. רבים רואים במאו גם את מי שהעמיד את סין על רגליה, איחד אותה מחדש והפך אותה למדינה עצמאית וריבונית אחרי מאה שנים ויותר של פירוד ואימפריאליזם מערבי ויפני. עם זאת, היה זה מאו שהמיט על סין אסונות אדירים אשר גרמו למותם בעת שלום של עשרות מיליוני בני-אדם, ומי שהנהיג מדיניות אכזרית שגרמה לסבל אנושי נורא לעשרות, ואולי אף מאות, מיליונים נוספים. מאו לא רק קידש את האלימות אלא עודד מיליוני סינים לנקוט באלימות כלפי בני-עמם ולעתים אף כלפי בני משפחותיהם. שלטונו העריץ של מאו והמערכות האלימות שזים במהלך חייו זכו לביקורת נוקבת מצד סינים

ד"ר נמרוד ברנוביץ' מלמד בחוג ללימודי אסיה באוניברסיטת חיפה. ספרו, *China's New Voices: Popular Music, Ethnicity, Gender, and Politics, 1978-1997*, יצא לאור בהוצאת אוניברסיטת קליפורניה, ברקלי, בשנת 2003.



לקדש את זכרו, בראשם חואַה גואַ-פֶּנג (Hua Guofeng), מי שירש את מאו ומי שהניח את אבן-הפינה למאוזוליאום של המנהיג המהפכני ימים ספורים לאחר שזה הלך לעולמו. ספק רב אם גופתו של מאו הייתה מוצבת שנים כה רבות בכיכר טִיַן-אַן-מֶן אלמלא פעל חואַה כפי שפעל ובמהירות שפעל. חואַה, שזכה לשרוד כמנהיג שנים ספורות בלבד, לפני שנאלץ לפנות את מקומו לְדֶנג סִי־אֹ-פִינג (Deng Xiaoping), נזכר בעיקר כמי שהצהיר, שיש להמשיך ולפעול על-פי כל קווי המדיניות של מאו, וכי מערכות בסגנון "מהפכת התרבות" יידרשו מעת לעת גם בעתיד.

מנגד, מאו נעשה באותה תקופה ממש מושא לביקורת נוקבת, שדרשה לגנות אותו ולנתץ לרסיסים את מיתוס ה"מנהיג הדגול" שנוצר סביב דמותו. אמירות פומביות בגנותו של מאו הופיעו עוד לפני פטירתו בהפגנות הגדולות שפרצו בכיכר טִיַן-אַן-מֶן באפריל 1976 במהלך עצרת ספונטנית לזכרו של ראש הממשלה, ג'ואו יָן-לאי (Zhou Enlai), שהלך לעולמו בינואר באותה שנה. אמירות נועזות אף יותר נשמעו כשנתיים וחצי לאחר מכן, בסוף שנת 1978 ותחילת שנת 1979, במהלך תנועת "קיר הדמוקרטיה". בעלונים שנתלו על-ידי אינטלקטואלים ופועלים על קיר לבנים לא רחוק מכיכר טִיַן-אַן-מֶן ובכרזות דומות שנתלו במהלך אותם חודשים בשאנגחאי, זכה מאו לגינויים חריפים והואשם בגרימת סבל נורא לעם הסיני. הביקורת על מאו מצאה ביטוי גם בספרות ובאמנות, שנהנו באותה תקופה מחופש חסרת-קדים.

ברם הביקורות הושקו במהירות וביעילות. ציון הדרך החשוב ביותר בהתגבשותה של מדיניות ההשתקה הייתה ה"החלטה בנוגע לסוגיות מסוימות בתולדות המפלגה מאז הקמת המדינה", שהתקבלה ביוני 1981 במליאה השישית של הוועד המרכזי האחד-עשר של המפלגה הקומוניסטית הסינית. החלטה זו נזכרת לעתים קרובות כמסמך הרשמי הראשון שמתח ביקורת פומבית על מאו, ומקורות רבים מדגישים כי מאו ספג בה ביקורת נוקבת. דגש זה, עם זאת, מעיד על פירוש לקוי של ה"החלטה" ומשמעותה ההיסטורית.

ה"החלטה" אמנם מתחה ביקורת לא-קלה על מאו, אך היא נמנעה במפגיע מלהטיח בו אשמה, ובמקום זאת הציגה אותו כמי שעשה בסך הכול "טעויות" (cuowu). זאת ועוד, למרות שה"החלטה" הכירה באחריותו ל"מהפכת התרבות" ולמערכות נוספות מאז סוף שנות החמישים, כמו "הקפיצה הגדולה קדימה", מאו זכה בה ליחס אוהד ביותר. הוא מכונה לכל אורך ה"החלטה" "חבר" (קמרד, tongzhi), ה"החלטה" מדגישה את תרומתו האדירה למהפכה, וקובעת, שגם בתקופות שבהן "טעה", הוא הוסיף לעשות דברים חיוביים, גם ב"מהפכת התרבות". בסיכומו של דבר, אם כן, למרות הביקורת על מאו הכלולה בה, ה"החלטה" דאגה לגמד את הביקורת ולאשר את מעמדו הדגול של מאו. קו זה בא לידי ביטוי בצורה הברורה ביותר בהצהרה, כי "[...] החבר מאו דזה-דונג נושא באחריות העיקרית [לטעויות של 'מהפכת התרבות'], אבל הטעויות שלו היו בסיכומו של דבר טעויות של מהפכן דגול של הפרולטריון". ה"החלטה" אישרה באופן חד-משמעי את מעמדו ההיסטורי החשוב והחיובי של מאו, בהזכירה, כי "[...] בגלל תרומתו האדירה למהפכה במשך שנים ארוכות, העם הסיני החשיב

תמיד את החבר מאו דזה-דונג כמורו ומנהיגו הדגול, האהוב והמכובד".

היחס שבו זכה מאו ב"החלטה" עמד בניגוד מוחלט ליחס המובע ב"החלטה" כלפי שר ההגנה לין בִּיֶאוּ (Lin Biao), אשתו של מאו, ג'יאנג צ'ינג (Jiang Qing) וחבריה ל"כנופיית הארבעה". תוך הבחנה ברורה בין מאו לבין מנהיגים אלה, הציגה ה"החלטה" את האחרונים כ"קליקה של מתנגדי המהפכה" (קונטרה-רברולוציונרים, fangeming jituan) ש"קשרה קשר" (yinmou) לתפוס את השלטון, "פעלה מאחורי גבו של מאו" (beizhe ta) והטעתה אותו, וביצעה "פשעים" (zui'e) ש"המיטו אסון על המדינה והעם" (huoguo-yangmin). בצורה זו יצרה ה"החלטה" גם הפרדה ברורה בין מאו לבין הרוע שנקשר ל"מהפכת התרבות", שאותה שללה ה"החלטה" מכול וכול ותיארה אותה כ"קטסטרופה" (zainan).

נוסח האמירות שמופיעות ב"החלטה" של שנת 1981 ונוגעות למאו לא מותיר כל ספק, כי אלה נוסחו כתגובה לביקורת הנוקבת שהוטחה במנהיג המהפכני בסוף שנות השבעים. העובדה, שה"החלטה" הגיבה על אותה ביקורת מלמדת עד כמה ביקורת זו הייתה רווחת, והיא שאילצה את מנשחי ה"החלטה" לא רק להגיב עליה, אלא גם להזדהות עמה במידה מסוימת על מנת לרצות את המבקרים הרבים, שעמם נמנו גם מנהיגים בכירים. ואכן, רק אם בוחנים את ה"החלטה" של שנת 1981 על רקע הביקורת הנוקבת שהוטחה במאו בסוף שנות השבעים, ניתן לראות בבירור כי היה זה למעשה פסק-דין היסטורי, שזיכה את המנהיג המנוח תוך שהוא הופך את "כנופיית הארבעה" ומספר מצומצם של מנהיגים נוספים לשעירים לעזאזל. לקראת סופה מציגה ה"החלטה" את פסק-הדין שלה בנוגע למעמדו ההיסטורי של מאו בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים: "למרות שב'מהפכת התרבות' עשה מאו שגיאות חמורות, אם מסתכלים על תקופת חייו כולה, הרי שתרומתו למהפכה הסינית גדולה לאין-ערוך משגיאותיו. תרומתו ניצבת במקום הראשון. הטעויות שלו משניות". ההנהגה החדשה בראשותו של דֶנג סִי־אֹ-פִינג לא הותירה מקום לספק באשר למשמעותה של ה"החלטה", ובתחילת שנות השמונים קיבלו עיתונאים בסין הנחיות לנקות את מאו מכל אשמה בכל מה שנוגע ל"מהפכת התרבות", וזאת למרות שהיה ברור למיליוני סינים כי מאו היה מודע לכל מה שהתרחש באותה תקופה ואף יזם את רוב המהלכים המרכזיים ב"מהפכת התרבות", לרבות רדיפתו של הנשיא ליו שאו-צ'י (Liu Shaoqi).

באופן פרדוקסלי, אם כן, למרות שה"החלטה" נזכרת בעיקר בשל הביקורת שנמתחה בה על מאו, הרי דווקא היא זו שהצילה את זכרו של המנהיג המהפכני והניחה את הבסיס לזיכרון הקולקטיבי החיובי שלו, כפי שהוא קיים כיום בסין. ה"החלטה" אמנם מתחה ביקורת על מאו ובכך שמה קץ לניסיונותיו של חואַה גואַ-פֶּנג לקדש את זכרו ולהמשיך את פולחן האישיות שנוצר סביב דמותו, אך במקביל היא גם השתיקה את הקולות שהוקיעו את המנהיג המהפכני וקראו להנהגה החדשה לגנות אותו, כפי שחרושו צ'וב גינה את סטלין עשרים וחמש שנים קודם. יתרה מכך, בעצם קבלת ה"החלטה", כפי שמשמע מן השימוש במילה "החלטה", ביקשה למעשה ההנהגה החדשה לסתום את הגולל על כל דיון ציבורי רציני



המאוזוליאום של מאו, ותור משתרך של המבקשים לעבור על פני גופתו החנוטה

וביקורת, לא רק על מאו, אלא גם על האירועים הקשים שאירעו בתקופתו, כמו גם על תפקידה של המפלגה באותם אירועים. מעבר לביקורת ואי-הביקורת שהיו ב"החלטה", הרי מִסְרֵהֶעֱל שלה היה, שמכאן ואילך צריך להפסיק ולעסוק בעבר ולהפנות את המבט קדימה אל העתיד. ה"החלטה" של יוני 1981 מהווה דוגמה טיפוסית לאופן שבו השלטון בסין תובע בעלות בלעדית על האמת ההיסטורית ופוסק בסוגיות היסטוריות שנויות במחלוקת.

מדוע בחרה ההנהגה החדשה בראשותו של דנג להציל את זכר מאו מהוקעה ומגינוי ולהנציח את דמותו כ"מנהיג דגול, אהוב ומכובד"? שאלה זו מתחדדת לאור העובדה, שדנג עצמו היה אחת משתי המטרות העיקריות של הטיהור הגדול שיזם מאו ב"מהפכת התרבות", והיה זה אך טבעי שהוא יבוא חשבון עם מי שהפך אותו לקורבן, מה גם שהרפורמות שאותן הוביל עמדו בסתירה גמורה לאידאולוגיה ולמדיניות המאואיסטית. לשאלה זו ניתן להציע מספר תשובות. בסוף שנות השבעים ותחילת שנות השמונים ניצב דנג בפני דילמה לא־פשוטה: מצד אחד הוא היה חייב לאמץ גישה ביקורתית כלפי העבר על מנת להעניק לגיטימציה לרפורמות שהוא ביקש לקדם. שלילת "מהפכת התרבות" והביקורת על מאו היו נחוצות גם על מנת להשקיט את הכעס הציבורי ולפייס את המיליונים הרבים שסבלו במהפכה ואיבדו את האמון במפלגה הקומוניסטית. באמצעות הביקורת קיוותה ההנהגה החדשה לרצות בעיקר את מיליוני האינטלקטואלים וחברי המפלגה, שהיו הקורבן העיקרי של המהפכה, ולהם היא נזקקה עתה יותר מכל קבוצה חברתית אחרת כדי להוציא אל הפועל את תוכנית הרפורמות שלה.

מצד שני, דנג לא היה יכול להרשות לעצמו למתוח ביקורת נוקבת מדי על מאו, שכן למרות תוכנית הרפורמות שלו, הוא ביקש להמשיך את שלטונה של המפלגה הקומוניסטית שאותה הוא הנהיג. דנג הפרגמטי הבין, שגינוי של מאו ושליטת מורשתו יפגעו פגיעה אנושה בלגיטימיות של המפלגה, שכבר הידרדרה לשפל חסר-תקדים בעקבות "מהפכת התרבות", מאחר שמאו והמפלגה הפכו למילים נרדפות בתודעה הציבורית. מעבר לכך, דנג גם הבין היטב, שפגיעה בלגיטימיות של המפלגה תשמוט את הקרקע מתחת לרגליו שלו עצמו, שכן הלגיטימיות להנהגתו הייתה קשורה קשר הדוק בלגיטימיות של המפלגה. בנוסף, גינוי של מאו עלול היה ליצור אפקט של כדור שלג, שיכול היה להוביל במהרה גם לגינוי של דנג עצמו. דנג, אחרי הכול, שיחק תפקיד מרכזי בפוליטיקה האלימה של תקופת מאו, ואף פיקד באופן אישי על "המערכה האנטי־ימנית" של סוף שנות החמישים, שבה נרדפו מאות אלפי אינטלקטואלים באכזריות.

ההחלטה לא לגנות את מאו ולסתום את הגולל על דיון רציני וביקורתי על אודות העבר, נבעה גם מהצורך לשמור על האחדות בתוך המפלגה. זו נפגעה קשות במהלך "מהפכת התרבות", והיה הכרחי לשקם אותה כדי שהמפלגה תוכל להמשיך ולהחזיק ברסן השלטון ולחלץ את סין מן המשבר החריף שבו היא הייתה נתונה בעקבות "מהפכת התרבות". אף כי מאז סוף שנות השבעים היו אלה המנהיגים הרפורמיסטיים שנתנו את הטון בהנהגת המפלגה, להנהגה היו שותפים גם מנהיגים

שמרנים יותר, ששמרו אמונים ברמות שונות לאידאולוגיה המאואיסטית. נוסח ה"החלטה" שיקף את העובדה, שמנהיגים שמרנים אלה המשיכו לשחק תפקיד חשוב בפוליטיקה הסינית גם לאחר שהמפלגה אימצה את הרפורמות של דנג.

סיבה נוספת וחשובה לא פחות ל"החלטה" הייתה הצורך הדחוף לשקם את האחדות גם בקרב העם. לאחר למעלה מעשור, שבו אזרחים סינים התעללו ופגעו אלה באלה והמדינה הידרדרה עד אל סף מלחמת אזרחים, היה ברור להנהגה, שהעיסוק בעבר עלול להנציח את השסעים והפירוד, ואולי אף להוליד מסעות נקם וחיסול חשבונות, שהיו פוגעים במאמציה לשקם את היציבות החברתית. בדומה למאמץ לשמור על האחדות בקרב המפלגה, שימש מאו גם כאן כגורם מאחד, שכן ההפרדה הברורה שיצרה ההנהגה בין מאו לבין הרוע של "מהפכת התרבות" אפשרה להימנע מהטלת אשמה על מיליונים של אנשים שנטלו חלק פעיל בזוועות של "מהפכת התרבות", כיוון שאלה פעלו, לכאורה, בשמו.

אולם למרות שההנהגה הפוסט-מאואיסטית הנציחה את זכרו של מאו כ"מנהיג דגול", הרי שמאז החל הזיכרון של מאו להתגבש, הוא התאפיין במידה רבה של סכיזופרניות. למרות שהשמעת ביקורת פומבית על מאו נאסרה זה מכבר, דנג שאף במקביל להשכיח את המנהיג המהפכני ואת מורשתו הקיצונית עד כמה שניתן, כדי שאלה לא יקשו על יישום הרפורמות שאותן ביקש לקדם. דנג החל להוביל מדיניות ברורה של דה־מאואיזציה כבר בסוף שנות השבעים. אף כי דיוקנו הענק של המנהיג המהפכני נותר תלוי בכיכר טַן־אן־מן וגופתו החנוטה זכתה לכבוד קיסרים, כבר בשנת 1979 הורתה ההנהגה החדשה בראשותו של דנג להגביל את ההפצה של כתבי מאו ואף אסרה על מכירת ה"ספר האדום" המפורסם, שהפך לסמל של "מהפכת התרבות". הספר, שקיבץ ציטוטים מנאומו ומכתביו של מאו, הודפס מאז שיצא לאור באמצע שנות השישים במאות מיליוני עותקים, ורבים מהם נותרו במחסנים הממשלתיים כאבן שאין לה הופכין עד שנגרסו לנייר.

בנוסף החל דיוקנו של מאו להיעלם ממקומות ציבוריים, וכך גם חלק מהפסלים הענקיים שלו שהוצבו במקומות מרכזיים ברחבי סין כחלק מפולחן האישיות בחייו. שירי המהפכה הפופולריים, שרבים מהם היללו את "יושב־הראש", נעלמו גם הם מן המרחב הציבורי בסין. הזיכרון הסכיזופרני שהתפתח סביב דמותו של מאו מצא ביטוי גם בטקסים הממלכתיים שהחלו להיערך לזכרו לאחר מותו. אלה נערכו מדי שנה, אך הוצנעו עד כמה שניתן בלי לפגוע בכבודו של המנהיג המנוח. מעבר לאי־ההתאמה הברורה בין מורשתו של המנהיג המהפכני לתוכנית הרפורמות של דנג, נראה כי הצנעת דמותו ומורשתו של מאו נבעה גם מהבעייתיות שנקשרה בדמותו ומהעובדה, שלמרות ה"החלטה" של שנת 1981, היה קשה מאוד להפריד בפועל בין דמותו לבין העבר הבעייתי שהשלטון התאמץ כל־כך להשכיח. הצנעת דמותו של המנהיג המהפכני, עם זאת, נעשתה באופן הדרגתי ומתון והוצגה כחלק מהמאמצים של המפלגה לחסל את פולחן האישיות של מאו, לא בגלל מאו עצמו, אלא בגלל שהמנהיג עמד בסתירה לעקרון הצנטרליזם הדמוקרטי ועקרון המנהיגות הקולקטיבית, שני עקרונות יסוד שהנחו את עבודת המפלגה עד ההידרדרות של סוף שנות החמישים.

למרות ההדרגתיות והמתנות שאפיינו אותו, הוביל תהליך הדה-מאואיזציה בהנהגת דנג לכך, שכבר בסוף שנות השמונים נדמה היה שה"מנהיג הדגול" צולל לאט אך בבטחה (ולאחר כבוד) לתהום הנשייה. מגמה זו הופרעה למשך תקופה של חודשים ספורים בסוף שנת 1988 ותחילת שנת 1989, לאחר שבמרחב הציבורי בסין שבו ונשמעו קולות שתבעו מן ההנהגה לגנות את מאו. דרישות אלה הלכו וגברו ככל שהקולות לכינונה של דמוקרטיה בסין הפכו רמים יותר. תחייתה של הביקורת על מאו והסמכות הכרונולוגית בינה לבין אירועי טין-אן-מן אינה יכולה שלא להזכיר את הביקורת שנמתחה על המנהיג המהפכני עשר שנים קודם, בעיצומה של תנועת "קיר הדמוקרטיה". הדמיון בין שני המקרים מלמד על דפוס, ולפיו הביקורת על מאו בסין גוברת והופכת פומבית כל אימת שגוברות בה הקריאות לכינונה של דמוקרטיה.

את הביטוי המוחשי ביותר לקריאת התיגר ששבה והופיעה בסוף שנות השמונים נגד הנצחתו של מאו כ"מנהיג דגול" סיפקו שלושה צעירים מחונאן, מחוז הולדתו של המנהיג המנוח, שהעזו בעיצומן של הפגנות הסטודנטים המפורסמות באביב של שנת 1989 להשחית באמצעות צבע ודיו את דיוקנו הענק שהיה תלוי בכיכר טן-אן-מן. פעולה זו נזכרת כאחת הפעולות המתריסות והנועזות ביותר שבוצעו במהלך ששת השבועות של תנועת הפרו-דמוקרטיה, אך מה שקרה לאחריה בישר במידה רבה את סופה הטרגי של התנועה. הפעולה הייתה כה נועזת, עד כי היא זעזעה אפילו את הסטודנטים המרדנים, שמהירו להסגיר את השלושה למשטרה. העונשים החמורים שנגזרו על השלושה (מאסר עולם, עשרים, וחמש-עשרה שנות מאסר) היו תזכורת מכאיבה לכך, שלמרות מדיניות הדה-מאואיזציה שהנהיג דנג במהלך שנות השמונים, ההנהגה בראשותו המשיכה לייחס לדמותו של מאו חשיבות עילאית והייתה נחושה להמשיך ולהנציח אותו כ"מנהיג דגול".

מטראומה לקרנבל: "שיגעון מאו" והעבר שנשכח

בדיוק כשנדמה היה, כי היא משלימה את צלילתה לתהום הנשייה, שבה פתאום דמותו של מאו לחיים בעוצמה חסרת-תקדים. הופעתה המחודשת של דמות המנהיג המנוח החלה חודשים ספורים לאחר אירועי טן-אן-מן, ובשנת 1990 נשטפה סין במה שזכה במהרה לשם "שיגעון מאו" (או "קדחת מאו"), שבמהלכו שוחזר פולחן האישיות של מאו מ"מהפכת התרבות", אם כי בסגנון חדש ששיקף את השינויים הרבים שחלו בסין בעשור האחרון. אחד הביטויים המוקדמים ביותר של "שיגעון מאו" היו תליונים מוזהבים, שהחלו נפוצים בכל רחבי סין ועליהם דיוקנו הזעיר של מאו, כעלם צעיר ויפה-תואר בצד האחד וכמנהיג מבוגר ומלא הוד וסמכות בצד האחר. בתחילת שנות התשעים ניתן היה להבחין בתליונים אלה כמעט בכל מקום בסין, החל מבתים פרטיים, מסעדות וחנויות, וכלה בעשרות אלפי המוניות שהחלו להופיע באותה תקופה ברחובות הערים הגדולות, ובהן נתלה התליון מן המראה של הנהג. אנשים רבים התייחסו לתליונים כאל קמעות, שבכוחם להגן על בעליהם, יחס שהתחזק הודות לשמועות נפוצות על אנשים שניצלו בזכותם מאסונות שונים. כעבור זמן לא רב החלה

להופיע דמותו של מאו גם על מוצרי צריכה מגוונים, ביניהם ספלים, סיכות לעניבה, מחזיקי מפתחות, עטים, שעונים, לוחות שנה, ואפילו מטריות. בין מוצרי הצריכה שנשאו את דיוקנו של ה"יושב-ראש" היו גם מציתים מנגנים, שזכו לפרסום מיוחד בזכות העובדה שעם הפעלתם הם השמיעו את ה"מזרח הוא אדום", שיר מהפכני שמהלל את מאו והיה ההמנון הלא-רשמי של סין בתקופת "מהפכת התרבות".

כפי שהעידו המציתים המנגנים, תחייתו של מאו העלתה מתהום הנשייה גם את "מהפכת התרבות". התפתחות זו הייתה בלתי-נמנעת מאחר שטבעי היה, שכל מי שביקש לחגוג את דמותו של מאו יחזור לתקופה של פולחן מאו בשיאו. כך החלה להתפתח בסין תעשיית מזכרות שלמה שהוקדשה גם למאו וגם ל"מהפכת התרבות". בין המזכרות הרבות היו תגים עם דיוקנו של מאו, מן הסוג שרבים הצמידו לדש בגדם בתקופת המהפכה, כרזות ופסלוני גבס של המנהיג המנוח, וגם עותקים בגדלים שונים של ה"ספר האדום" של מאו, שמכירתו נאסרה בעשור הקודם. בנוסף, היו כאלה שהגדילו לעשות ופתחו מסעדות בסגנון "מהפכת התרבות", ששאפו להחיות את רוח התקופה בצורה מוחשית וחייה יותר. אלה קושטו בסמלים שונים של המהפכה ובחלק מהן ניתן השירות על-ידי מלצרים לבושים בבגדים שהזכירו את בגדי ה"משמרות האדומים".

ההתלהבות המחודשת ממאו ומ"מהפכת התרבות" קיבלה חיזוק גם מצד הממסד התרבותי. בתחילת שנות התשעים הוציאה לאור הוצאת הספרים של סוכנות הידיעות המפורסמת, "סין חוצה" (Xinhua), מהדורה מחודשת של ארבעת הכרכים של **כתבים נבחרים של מאו** בעשרה מיליון עותקים. אולפני הסרטים ותחנות הטלוויזיה תרמו אף הם לתופעה בכך שהפיקו ושידרו תוכניות וסרטים חדשים, שהוקדשו לחייו ולדמותו של מאו ולתקופת "מהפכת התרבות". בין תוכניות הטלוויזיה החדשות היו סדרות, שעלילתן התרחשה בתקופת "מהפכת התרבות", חידון טלוויזיוני פופולרי שהוקדש לדמותו של מאו, ובו התבקשו המשתתפים לצטט ציטוטים נבחרים מתוך ה"ספר האדום", כמו גם סרטי תעודה על מאו, שנמנעו במפגיע מלטפל בסוגיות בעייתיות.

"שיגעון מאו" צבר תאוצה ככל שהתקרבה שנת המאה להולדתו של המנהיג המנוח (1993), והוא התרחב במהרה גם לתחום המוסיקה הפופולרית. בסוף שנת 1991 ותחילת שנת 1992 החלו לצאת לאור בזו אחר זו קלטות של שירים מהפכניים מתקופת מאו בביצועים חדשים. את השירים, שרבים מהם הוקדשו למאו, ביצעו מיטב כוכבי הפופ של התקופה בליווי גיטרות חשמליות, תופים וסינתסיזרים, למקצבי דיסקו ורוק עכשוויים. רבים מהביצועים החדשים זכו לגרסאות קריוקי, שהפכו אותם לפופולריים עוד יותר. הקלטות החדשות נמכרו במיליונים, והמפורסמת שבהן, שנקראה "השמש האדומה" על שם הדימוי הנפוץ שהוענק למאו בחייו, שברה במהרה את שיא המכירות של כל הזמנים. ההערכה היא, כי קלטת זו בלבד נמכרה עד שנת 1993 בלמעלה מארבעה-עשר מיליון עותקים.

"שיגעון מאו" הוליד גם שירים חדשים לגמרי שהוקדשו למאו. אחד האנשים שנדבקו בלהט ה"שיגעון" ותרמו לגל היצירה החדש היה המוסיקאי ואיש הדרמה ג'אנג גוואנג-טן (Zhang Guangtian), שנודע מאז תחילת שנות התשעים

בהערצתו למנהיג המהפכני. בשנת 1993 הוציא ג'אנג קלטת שירים ובה שני שירים שהוקדשו ל"יושב-ראש": הראשון, שמופיע בתחילת הקלטת, נקרא "מאו דזה-דונג", והשני, שמופיע בסופה, נקרא "הישאר בבקשה". שירים אלה מדגימים את ההתלהבות המיוחדת שעורר מאו בקרב מיליוני סינים בתחילת שנות התשעים.

מאו דזה-דונג

[...]

כל בוקר השמש עדיין בוקהקת באדום כמו אש,
אני יכול לראות אותך עומד רחוק לבדך,
אצבעך מצביעה על נשמתך,
אני הולך אתך קדימה מאו דזה-דונג [...]

מאו דזה-דונג, מאו דזה-דונג, יחד אתך אני יכול להסתער
קדימה אל מול מטר קליעים,
מאו דזה-דונג, מאו דזה-דונג, יחד אתך אני צועד קדימה
בשמחה ובהומור [...]

כאשר אהבה ומאבק הפכו כיום להיות דומים זה לזה,
תן לי, הא, תן לי כוח, מאו דזה-דונג.
כאשר פעמוני השנה החדשה רועמים שוב,
האם יגרום כווייה בדל סיגריה שנותר בין האצבעות?
תן לי להדליק לך שרשרת של זיקוקי דינור,
איזה קול אדיר, הא, מאו דזה-דונג [...]

הישאר בבקשה

היושב-ראש מאו ענה בבקשה...

דבר על אהבה, ספר על התכונות האמיתיות של הגיבורים [...]
היושב-ראש מאו הישאר בבקשה [...]
דבר על האמת, דבר על המסתורין העמוק של הנשמה,
היושב-ראש מאו הפנה את פניך לאחור [...]
דבר על מהפכה, דבר על אידאולוגיה, דבר על ההיסטוריה,
דבר על הכיוון מעתה ואילך.

מה היו הסיבות ל"שיגעון מאו" וכיצד ניתן להבין את התופעה על רקע מאמציו של דנג סִ'אן-פִּינג, שנמשכו למעלה מעשור, להשכיח את מורשת מאו ואת "מהפכת התרבות"? האם התופעה הייתה ספונטנית, או שמא הייתה זו מערכה מאורגנת ומתוזמנת? ולבסוף, מדוע פרץ השיגעון דווקא בתחילת שנות התשעים? רוב החוקרים שכתבו על "שיגעון מאו" מסכימים, שהתופעה הייתה בראש ובראשונה התפרצות של נוסטלגיה קולקטיבית לתקופה המהפכנית על רקע תחושת המשבר החריף וחוסר הביטחון שאפיינו את תהליך המעבר של סין מכלכלה מתוכננת לכלכלת שוק. שנות השמונים, ובעיקר השנים האחרונות של העשור, נזכרות כשנים של חוסר-יציבות גובר והולך כתוצאה מהרפורמות שיזמו דנג ועמיתיו הרפורמיסטיים. למרות הצמיחה הכלכלית המרשימה, אנשים רבים הפכו למובטלים, האינפלציה הרקיעה שחקים (למעלה מעשרים וחמישה אחוזים בסוף שנות השמונים), ולכל אלה נוספה השחיתות, שאף היא הגיעה לממדים חסר-תקדים.

תופעות אלה היו גורם מרכזי, שתרם רבות להתפרצות אירועי טין-אן-מן באביב של 1989.

על רקע תחושת משבר מצאו רבים נחמה בעבר המהפכני, עבר שנראה לפתע ורוד כל-כך בהשוואה למציאות הלא-מוכרת והמאיימת שהתהוותה בסיף בעקבות הרפורמות של דנג. תקופת מאו נזכרה עתה כתקופה יציבה, שבה לאנשים היה אמנם מעט, אך הייתה לפחות תחושה של ביטחון, כיוון שהמחירים כמעט לא עלו ואנשים לא פוטרו מעבודתם. התקופה נזכרה גם כתקופה מלאת משמעות ותכלית, שבה לאנשים היו אידאלים נעלים, והחברה התנהלה על בסיס סולידריות ותחושה של אחריות קולקטיבית. אלה היו ההיפך הגמור מהאָתוס החדש של תקופת הרפורמות, שנתפש על-ידי רבים כמציב את הרווח החומרי והאישי מעל לכול והופך את האנשים לזאבים זה לזה.

נוכח הפערים החברתיים והכלכליים הגדלים והולכים, שהפכו לאחד מסימני ההיכר הבולטים של תקופת הרפורמות, נזכרה התקופה המאואיסטית גם כתקופה של שוויון וצדק חברתי, שבה נהנו כולם מרמת חיים אחידה פחות או יותר, ושבה המדינה דאגה גם לאיכרים ולפועלים הפשוטים והעניקים להם חינם חינוך, סעד ושירותי בריאות בסיסיים. בנוסף לכל אלה, תקופת מאו נזכרה גם כתקופה שבה המנהיגים, ובראשם מאו, חיו חיים צנועים כמו העם הפשוט. זיכרון זה עמד בניגוד מוחלט לשחיתות ולנפוטיזם שהפכו רווחים לא רק בקרב פקידי מפלגה מן השורה, אלא אף בקרב המנהיגים הבכירים ביותר, ורבים מהם נתפשו עתה כמי שדואגים בעיקר לעצמם ולכיסם ולבני משפחתם הקרובים. אמירות בנוסח "מאו חי כמו כולם ושירת את העם", ו"המנהיגים של היום דואגים רק לעצמם ומשרתים את הכסף של עצמם", הפכו בסוף שנות השמונים ותחילת שנות התשעים לרווחות כדי כך, שאנשים לא היססו להשמיע אותן אפילו בפומבי.

בנוסטלגיה למאו, אם כן, הייתה גלומה ביקורת על ההנהגה בראשותו של דנג ועל מדיניות הרפורמות שלה. ביקורת זו באה לידי ביטוי גם בגעגועים למאו שחשו חלק מן הסטודנטים שהובילו את המחאה הציבורית באביב של שנת 1989, צעירים אשר ספק אם זכרו כלל את המנהיג המהפכני ואת תקופת המהפכה. בקרב אותם סטודנטים, שמחו בכיכר טין-אן-מן בין השאר על השחיתות הגואה בקרב פקידי המפלגה והממשלה, נתפש מאו כמנהיג דמוקרטי, שעשרים שנה קודם העצים צעירים כמותם והעניק להם את הכוח לחסל את השחיתות במפלגה. דנג, לעומת זאת, נתפש עתה כדיקטטור אכזר בשל אחריותו לדיכוי הברוטלי של מחאת הסטודנטים בשנת 1989.

הדיכוי האלים של ההפגנות בכיכר טין-אן-מן תרם גם הוא ללא ספק לתחושת אי-הוודאות ולגעגועים למאו. על רקע הסיום הטרגי של האירועים, נזכר מאו לא רק כמי שוודאי לא היה מורה ל"צבא השחרור של העם" לפעול נגד העם, אלא גם כמי שלא היה מאפשר למצב להידרדר ולצאת משליטה, כפי שקרה בסוף שנות השמונים. אמירה, שנפוצה בסיף בתחילת שנות התשעים ונתנה ביטוי לתחושת חוסר-הביטחון וחוסר-האוריינטציה, הייתה, שבניגוד למנהיגים העכשוויים "מאו ידע לנהל עניינים". מבחינה זו, הגעגועים למאו ביטאו

גם כמיהה למנהיג חזק. כמיהה זו גברה לא רק נוכח תחושת אי־הביטחון, שיצרו השינויים הדרמטיים שהתחוללו בסין בעשור האחרון, אלא גם כיוון שמאז שנות השבעים המאוחרות התאפיינה הפוליטיקה הסינית בהעדר דמות של מנהיג חזק, וזאת כיוון שהשלטון, כלקח מ"מהפכת התרבות", נמנע ביוזעין מלקדם פולחן אישיות של מנהיג כלשהו.

אף־על־פי שלא ניתן לקבוע כיצד בדיוק החל "שיגעון מאו", ברור, שגם אם התופעה החלה באופן ספונטני "מלמטה", היא לא הייתה מתפתחת לממדים שאליהם הגיעה בלי תמיכה של גורמים "מלמעלה", דהיינו, גורמים בשלטון. ההוצאה לאור של המהדורה המחודשת של כתבי מאו בעשרה מיליון עותקים הייתה חייבת לקבל אישור ממנהיגים מדרג בכיר, וייתכן מאוד שאלה אף יזמו אותה. השתתפותם הפעילה של אמצעי התקשורת בחגיגת ה"שיגעון" הייתה אף היא סימן חשוב לכך, שגורמים בשלטון תמכו בתופעה, שכן אמצעי התקשורת בסין נשלטים כולם על־ידי הממשלה. תרומתם של גורמים בשלטון ל"שיגעון מאו" הייתה קשורה, כך נראה, למאבקים הפנימיים בהנהגת המפלגה בין הסיעה השמרנית לסיעה הרפורמיסטית, מאבקים שהגיעו לשיאם על רקע אירועי טין־אן־מן. האירועים חידדו את הוויכוח בקרב ההנהגה בנוגע לדרך שבה יש להנהיג את סין, ומבחינת השמרנים במפלגה הם היו הוכחה ניצחת לכך, שליברליזציה, רפורמות מהירות ומרחיקות־לכת, והתרחקות מאידאולוגיה יובילו בהכרח לאובדן שליטה. באופן לא מפתיע, אחת ההשלכות המְדִיּוּת של האירועים הייתה התחזקותה של הסיעה השמרנית במפלגה, שחזונה הפסימי, כך נראה עתה, התממש. התהליכים הדרמטיים שהתחוללו בברית־המועצות באותה תקופה רק חיזקו אותה תחושה פסימית.

על רקע זה ייתכן בהחלט, כי את "שיגעון מאו" יזמו מנהיגים שמרנים במפלגה, שהחליטו בעקבות אירועי טין־אן־מן וההתפתחויות שהובילו לאותם אירועים לפעול להחייאת דמותו של מאו ומורשתו במטרה לצנן את הרפורמות, ואולי אף להחזיר את הגלגל לאחור. את יחסם האוהד ל"שיגעון" ביטאו חלק מן המנהיגים השמרנים באופן מפורש בתקשורת. בנובמבר 1991, לדוגמה, ציטט העיתון החשוב **גוּאֶנְג־מִינְג ר'ה־בָּאוּ** (*Guangming Ribao*) את דְּנֶג לי־צ'וּן (Deng Liqun), אחד המנהיגים השמרנים החזקים במפלגה, שהצהיר כי "שיגעון מאו" הוא "נס בהיסטוריה של סין הסוציאליסטית, ולמעשה בהיסטוריה של התנועה הקומוניסטית בכלל". אין באמירה זו כדי ללמד על כך, שמנהיגים דוגמת דְּנֶג לי־צ'וּן הם אלה שיזמו את ה"שיגעון", אך בהחלט ניתן להניח שהם פעלו על מנת לקדם את התופעה בכל דרך אפשרית. העובדה, כי לאחר אירועי טין־אן־מן חיזקו השמרנים במפלגה, וביניהם דְּנֶג לי־צ'וּן, את מעמדם בארגוני התקשורת בסין, מאששת בבירור אפשרות זו.

האתגר הפוליטי שהיה גלום ב"שיגעון מאו" לא נסתר מעיניהם של דנג ותומכיו הרפורמיסטיים. בהשראתם של אלה, ככל הנראה, נערך בשאנגחאי בפברואר 1993 כינוס אקדמי שהוקדש כולו ל"שיגעון" ולמשמעויותיו. בניגוד להצהרתו הנלהבת של דְּנֶג לי־צ'וּן שה"שיגעון" הוא "נס", יחסם של המשתתפים בכנס לתופעה היה ביקורתי דווקא. אחת המסקנות

החשובות שאליהן הגיעו משתתפי הכנס הייתה, שהמאמצים לשלול את "מהפכת התרבות" לא היו מספקים, ושהמפלגה נכשלה במאמציה ללמד את האומה הסינית על הנוק שגרמה ה"מהפכה".

דנג סִי־אֶר־פִּינג התייחס אף הוא ל"שיגעון" והצהיר, כי לדעתו מדובר בתופעה "לא־נורמלית", וכי "אנשים צעירים כיום, שאינם מבינים את ארבעים השנים האחרונות של ההיסטוריה של המדינה שלנו, עלולים לקבל רושם מוטעה". התבטאותו הנחרצת של דנג נגד ה"שיגעון", מלמדת על המשבר הפוליטי שבו היה נתון באותה תקופה. בתחילת שנות התשעים, בשנות השמונים המאוחרות לחייו, מצא את עצמו דנג נלחם את המלחמה החשובה ביותר שלו על עתיד הרפורמות שזים בסוף שנות השבעים. דנג שלל את ה"שיגעון" באופן נחרץ כי זה קרא תיגר על הרפורמות שהוא הנהיג, רפורמות שהֶמְשֵׁכְן הוטל בספק לאחר אירועי טין־אן־מן. מהשתלשלות העניינים בשנת 1993 עולה, כי דנג ומנהיגים רפורמיסטיים אחרים במפלגה החליטו לפעול לדיכוי ה"שיגעון". באותה שנה הפיץ לי ר'וֹי־חִוּאֶן (Li Ruihuan), אחד המנהיגים הרפורמיסטיים הבולטים במפלגה, ומי שהתמנה באותה תקופה לאחראי על תחום התרבות, מסמך בשם מזכירות הוועד המרכזי של המפלגה, שבו קרא לתקשורת לחדול מהשמעת השירים המהפכניים. הוראה זו הייתה חלק ממלחמתו של לי נגד המדיניות שאימץ ה"שמאל" במפלגה בתחום התרבות לאחר טין־אן־מן. עדות ממקור ראשון לשינוי במדיניות סיפק ג'אנג גוּאֶנְג־טֶן בריאיון שערכתי עמו בשנת 1996. בריאיון סיפר ג'אנג כיצד הפסיקו פתאום תחנות הרדיו בשנת 1993 לשדר את השירים מאלבומו החדש ללא כל הסבר, דבר שהעיד, כי מישהו נתן הוראה מגבוה להפסיק להשמיע אותם.

למרות שב"שיגעון מאו" הייתה גלומה ביקורת על הרפורמות הכלכליות של דנג, הרי שבאופן פרדוקסלי היו אלה אותן הרפורמות שאֶפְשְׁרו לתופעה להתרחב ולהגיע לממדים שאליהם היא הגיעה. "שיגעון מאו" היה קשור קשר הדוק לעובדה, שבתחילת שנות התשעים התפתחו כלכלת השוק ותרבות הצריכה בסין בצורה ניכרת והולידו תעשיית תרבות דינמית וצמאה לרווחים שחיפשה, כמו במערב הקפיטליסטי, נושאים פופולריים שניתן יהיה להפוך אותם למוצרי צריכה מבוקשים. דמותו של מאו התגלתה במהרה כבעלת פוטנציאל מסחרי אדיר, ויזמים שונים החלו מצפים את השוק הסיני המתהווה במוצרים שונים שנקשרו לדמותו. יזמים אלה, שברור שהמניע המרכזי לפעילותם היה כלכלי, תרמו תרומה מכרעת ל"שיגעון". המניע הכלכלי לא דירבן רק יזמים עצמאיים, אלא גם את הממסד התרבותי, שהפך בעקבות הרפורמות לתלוי יותר ויותר בכוחות השוק. אופיו המורכב של "שיגעון מאו", שבה לידי ביטוי בשילוב הלא־שיגרתי של אלמנטים מהפכניים עם מוטיבים של תרבות פופ מערבית קפיטליסטית, שיקף את השינוי העצום שחל בסין מאז שהלך מאו לעולמו. בשילוב המיוחד הייתה גלומה לא מעט אירוניה, שכן מאו, שהתנגד בכל מאודו לקפיטליזם, הפך בעצמו למוצר צריכה.

מן הראוי להוסיף ולהדגיש, כי בין אלה שנטלו חלק ב"שיגעון מאו" היו גם מי שניצלו את ההזדמנות דווקא למתיחת ביקורת על המנהיג המהפכני ועל תקופתו. עם אלה

נמנו במאי הקולנוע המפורסמים ג'אנג יי-מאו (Zhang Yimou), טין ג'ואנג-ג'ואנג (Tian Zhuangzhuang), וצ'ן קאי-ג'ה (Chen Kaige), כולם בני דור "המשמרות האדומים", שיצרו באותה תקופה את שלושת הסרטים הביקורתיים ביותר שנוצרו אי-פעם בסין על "מהפכת התרבות": **סיפור חיים, עפיפון כחול ושלוש לפילגש**. רשויות התרבות הסיניות אסרו על הפצתם של השניים הראשונים, בעוד שהשלישי הותר להקרנה רק לאחר שהוכנסו בו שינויים. היחס העוין של הרשויות כלפי סרטים אלה שיקף את העובדה, שמדיניות ההשכחה וההשתקה שאימצו השלטון בסוף שנות השבעים ותחילת שנות השמונים לא השתנתה, למרות מאבקי הכוח בתוך המפלגה שתוארו לעיל. סרטים אלה עוררו התנגדות בקרב פקידים כיוון שהם טיפלו בצורה נוקבת וביקורתית מדי בעבר הבעייתית, תוך שהם חושפים את הצדדים האפלים ביותר של אותו עבר, צדדים שאותם ביקש השלטון להשכיח.

עם אלה שעסקו בדמותו של מאו ובתקופת "מהפכת התרבות" ללא תחושת נוסטלגיה נמנו גם אמני אוונגרד אחדים, שכבר מסוף שנות השמונים החלו משתעשעים בדמותו של המנהיג המנוח ביצירותיהם האמנותיות, המעיטו בחשיבותה והציגו אותה לא פעם באור מגוחך. בשביל אחדים מאותם אמנים הייתה ההשתעשעות בדמותו של המנהיג, אשר חמש-עשרה שנים קודם סגדו לו כמעט כמו לאל, מעין קתרזיס, שסייע להם להשתחרר מהסמכות הרוחנית והפסיכולוגית של מאו ומהחוויות הקשות של העבר. לאחרים היה זה ביטוי של התרסה צינית, לא רק נגד מאו, אלא גם נגד השיטה הפוליטית בסין בכללותה, שנותרה בעינה למרות הרפורמות שהנהיג דנג ס'אופ'ינג. עם זאת ברור, כי גם האמנים ששילבו את דמותו של מאו ביצירותיהם לא היו מנותקים מגל המסחור שהחל לשטוף את סין באותה עת, והשימוש שחלקם לפחות עשה בדמותו של המנהיג, היה לא יותר מ"גימיק" מסחרי, שמטרתו הייתה לקדם את מכירת יצירותיהם בסין ובעיקר מחוצה לה. בנוסף חשוב להדגיש, כי למרות העניין הרב שעוררו במערב הביטויים האמנותיים שגילמו בתוכם ביקורת על מאו ועל תקופתו, ביטויים אלה היו רכיב שולי ביותר ב"שיגעון מאו", "שיגעון" אשר התאפיין ברובו המכריע ביחס חיובי למנהיג המהפכני.

מספר חוקרים, ובראשם יאנג גואו-בין (Yang Guobin), טוענים, כי "שיגעון מאו" והעיסוק הפומבי ב"מהפכת התרבות" שנועד במהלכו והמשיך גם אחרי שזה דעך, היו תגובת-נגד לניסיון של השלטון במהלך שנות השמונים לדכא זיכרונות חלופיים של ה"מהפכה", אשר לא התאימו לנרטיב הרשמי ששלל אותה מכול וכול. מנקודת מבט זו ניתן לומר, כי "שיגעון מאו" היווה עדות למגבלות הכוח של השלטון בסין ולאייכותו לשלוט שליטה מלאה על הזיכרון הקולקטיבי במדינה. ה"שיגעון" שב והחיה בעוצמה אדירה את דמותו של מאו, למרות שההנהגה בראשותו של דנג פעלה בנחישות במשך למעלה מעשור להשכיח אותו, ועוד יותר מזאת, הוא החיה והפך את "מהפכת התרבות" למושא לנוסטלגיה, למרות שזו הוצגה על-ידי השלטון במשך שנים כ"קטסטרופה".

במרכז מחקרו של יאנג עומדים ספרי זיכרונות על "מהפכת התרבות", שהתפרסמו באמצע שנות התשעים ובסופן, ונכתבו ברובם על-ידי מחברים שנמנו עם ה"ג'ה-צ'ינג" (Zhiqing), הנוער

העירוני המשכיל שנשלח ב"מהפכה" למשך שנים לאזורים כפריים נידחים לחינוך מחדש באמצעות עבודה פיסית. בניגוד לפסק-הדין ההיסטורי של המפלגה משנת 1981, אשר הוקיע את "מהפכת התרבות", זיכרונות אלה, כמו ביטויים אחרים שהופיעו ב"שיגעון מאו", הציגו ומוסיפים להציג את התקופה השנויה במחלוקת באור חיובי דווקא, כמרתקת ומרגשת, וכגדושה באידאלים נעלים. הופעתם של אותם זיכרונות חלופיים במרחב הציבורי נתפשים בעיני יאנג ואחרים כהתפתחות חיובית, אשר משקפת את אובדן המונופול של השלטון על הזיכרון הקולקטיבי של "מהפכת התרבות" ואת העובדה שזיכרון זה הופך לפלורליסטי יותר ויותר.

מבחינות מסוימות אי-אפשר שלא להסכים עם טענתו של יאנג, בעיקר על רקע העובדה שפלורליזם תרבותי הוא אכן אחד המאפיינים החשובים של שנות התשעים. אך עם זאת מן הראוי לשים לב גם לכך, ש"שיגעון מאו" וגל הזיכרונות החלופיים בעקבותיו, לא עומדים בהכרח בניגוד למהות של מדיניות הזיכרון שאימצו השלטון מאז סוף שנות השבעים ותחילת שנות השמונים. ברצוני לטעון, כי ברמה עמוקה יותר, "שיגעון מאו" היה דווקא עדות ניצחת לכך, שמאמצי ההשתקה וההשכחה שהנהיג דנג במהלך שנות השמונים אכן הצליחו, אולי אפילו מעבר למצופה. ככלות הכול הרי הייתה זו ההשכחה הקולקטיבית, שהנהיג דנג במשך שנים, שאפשרה להמונים לדמיין את העבר המאואיסטי בצורה כה ורודה ולהפוך את הטראומה לקרנבל, אף כי עברו בסך-הכול חמש-עשרה שנים מאז הסתיימה תקופת מאו. הייתה זו גם אותה שכחה, שאפשרה לאנשים רבים כל-כך להשתעשע במאו ובעבר הבעייתי בצורה קלילה ולהפוך אותם למוצר צריכה טריוויאלי ולחלק מהתרבות הפופולרית הממוסחרת, שהשתלטה על המרחב הציבורי בסין בשנות התשעים.

במילים אחרות, למעט הסרטים וחלק מיצירות האוונגרד שהוזכרו לעיל ובהם ביקורת נוקבת על מאו ועל תקופתו, הרי "שיגעון מאו" שיקף והנציח את ההימנעות מדיון רציני וביקורתי בדמותו של מאו, בזוועות של "מהפכת התרבות" ושל מערכות מאואיסטיות קודמות, ובהשלכות של כל אלה, והוא התאפשר בזכות הריק שהיה קיים במרחב ובשיח הציבורי בכל הנוגע לעבר הבעייתי. ה"שיגעון" קרא אמנם תיגר על השלטון בכך שהפר את השתיקה שזה ניסה לכפות על החברה בכל מה שקשור לאותו עבר, ובכך שבמקרים לא-מעטים הוא רתם את מאו ואת העבר למחאה נגד דנג ומדיניות הרפורמות שלו, אך ברמה עמוקה יותר הוא היה תוצר ישיר של אותה מדיניות של השתקה ושכחה מאורגנת ואף חיזק את השכחה. בניגוד ליאנג גואו-בין, שרואה בזיכרונות החלופיים של "מהפכת התרבות" תופעה חיובית במהותה, פנג ג'י-צ'אי (Feng Jicai), שנועד בכתבתו הביקורתית על ה"מהפכה", מתייחס אל תופעת הנוסטלגיה לאותה תקופה כאל טרגדיה של ממש:

בנוסטלגיה אין כל רכיב של התבוננות ביקורתית. בנוסטלגיה אין בחינה מפוכחת של דברים, אין מחשבה עמוקה [...].
נוסטלגיה היא לא דבר הגיוני אלא סוג של רגש. נוסטלגיה יכולה לקחת דברים רעים ולהפוך אותם למקסימים [...].
אם, כמו במקרה של ה"ג'ה-צ'ינג", לא עוברת תקופה של בחינה מעמיקה של דברים, אנו מגיעים לנוסטלגיה. זהו

דבר-מה מפחיד ואיום [...]. העובדה ש"מהפכת התרבות" לא נכנסה למוזיאון, ובמקום זאת נכנסה למסעדות, היא בגדר טרגדיה נוראה לסינים. (מצוטט בעמוד 101 במאמרו של D.J. Davies משנת 2005 המופיע ברשימה לקריאה נוספת)

זיכרון מאו בשנים האחרונות

מאז שנת 1993, כתוצאה מהתחזקותה המחודשת של הסיעה הרפורמיסטית במפלגה, החל "שיגעון מאו" לדעוך בהדרגה ובשנים שבאו לאחר מכן חזר הזיכרון הקולקטיבי לגבי המנהיג המהפכני למתכונת הסכיזופרנית שאפיינה אותו בשנות השמונים. מחד גיסא, קיימות כיום לא מעט עדויות לכך, שהמנהיג המהפכני שב ונשכח והופך להיות לא-רלבנטי יותר מאי-פעם בעבר. עדות כזו ניתן היה למצוא בנאומו הראשון של ג'ו ר'ונג-ג'י (Zhu Rongji) כראש ממשלה בפני הפרלמנט הסיני בשנת 1998, נאום שבו הוא נמנע מלהזכיר את מאו אפילו פעם אחת. עובדה זו לא נעלמה מעיניהם של משקיפים מערביים, שראו בכך שלב נוסף בהתרחקות של המנהיגות הסינית הפוסט-מאואיסטית ממאו ומורשתו. ביטוי בולט נוסף למעמדו הנחלש לכאורה של זכר מאו אפשר למצוא גם בספר ההיסטוריה החדש, שאומץ לאחרונה במספר בתי-ספר תיכוניים בשאנגחאי ועלה לכתורות בשל העובדה, שמאו נזכר בו רק פעם אחת וגם אז רק כחלק מדוגמא שולית. הספר מזכיר את מאו כבדרך אגב בפרק שמתייחס לטקסי אבל ממלכתיים ברחבי העולם, ושם מוזכרת הלווייתו בליווי תצלום על מנת להדגים את מנהג הורדת הדגל לחצי התורן בהלוויית של מנהיגי מדינות. האופן שבו מציינת התקשורת הסינית מאו אמצע שנות התשעים את ימי השנה להולדתו ולמותו של מאו, יכול גם הוא להתפרש כסימן לכך שהמנהיג המהפכני הולך ונשכח. בניגוד גמור לחגיגה התקשורתית הגדולה שהתנהלה סביב שנת המאה להולדתו של מאו בשנת 1993, בשנים האחרונות מדווחים בדרך-כלל כלי התקשורת האלקטרוניים בסין על יום השנה בקיצור נמרץ, וההתייחסויות לאירוע בעיתונים הראשיים נבלעות על-פירוב בתוך העמודים הפנימיים. ביום השנה השלושים למותו של מאו, ב-9 בספטמבר 2006, לדוגמא, פרסם **יומון העם** מאמר אחד בלבד לזכר המנהיג המנוח, וגם זה הופיע רק בעמוד 8.

מאידך גיסא, מאו מוסיף לזכות לכבוד-קיסרים כבעבר. דיוקנו הענק וגופתו החנוטה עודם מוצגים אחר כבוד במקומם הישן בכיכר ט'נג-אן-מן (אם כי במרס 2007 נלקחה הגופה ל"שיפוצים"); בשיח הציבורי מוסיפים לכנותו "מנהיג דגול" ו"אדם דגול", ואירועים רשמיים ממשיכים להתקיים לזכרו בימי השנה להולדתו ולמותו. בנוסף, השלטון ממשיך להגביל ולדכא ביטויים של ביקורת פומבית על מאו, כמו גם ביטויים שמציגים אותו באורח פרודי. כך, למשל, בשנת 2005 פשטו שוטרים על גלריה לאמנות בבייג'ינג, שהציגה יצירות אמנות אשר השתעשעו בדמותו של המנהיג המנוח, ודרשו מבעלי המקום להסיר את היצירות מקירות הגלריה. באופן לא-מפתיע, השלטונות גם אסרו על פרסומה והפצתה בסין של הביוגרפיה החדשה של מאו שכתבו ג'ונג צ'אנג וג'ון הלידי, אשר מציגה

את המנהיג המהפכני כרוזן אכזר, שאחראי למותם של עשרות מיליוני סינים.

ובכל זאת, למרות שלא חל כל שינוי דרמטי ביחסו של השלטון למאו בהשוואה לשנות השמונים, נראה כי בשנים האחרונות זוכה המנהיג המנוח מצד השלטון ליחס חם יותר מבעבר. אחד הביטויים המוקדמים והבולטים לשינוי נמצא בנאום שנשא הנשיא הטרי חו ג'ין-טאו (Hu Jintao) ב-26 בדצמבר 2003 לרגל יום השנה ה-110 להולדתו של המנהיג המהפכני. בנאום ארוך, שפורסם למחרת בעמוד הראשון של **יומון העם**, פיאר חו את מאו ואת מורשתו בהתלהבות שכמותה לא נשמעה שנים רבות. חלק מדברי השבח שהרעיף חו על מאו נלקחו מילה במילה מה"החלטה" של שנת 1981, אך נוספו גם דברי הלל חדשים, שהעצימו עוד יותר את גדולתו של המנוח: החבר מאו דזה-דונג היה מרקסיסט דגול ומהפכן פרולטרני, אסטרטג ותאורטיקן דגול. הוא היה גם גיבור לאומי ופטריוט דגול של סין המודרנית, ואדם דגול בדורו שהוביל את העם הסיני לשנות באופן יסודי את גורלו ואת פני ארצו [...]. הופעתו של מאו דזה-דונג בסין מהווה מקור גאווה למפלגה הקומוניסטית הסינית, מקור גאווה לעם הסיני, ומקור גאווה לאומה הסינית [...]. [מאו דזה-דונג] זכה לא רק לאהבה והערצה מצד כל חברי המפלגה ומצד כל בני הלאומים בסין, אלא גם להערצה מכל האנשים בעולם ששואפים לקדמה. החבר מאו דזה-דונג הוא דמות היסטורית דגולה, וכזוה הוא שייך לסין וגם שייך לעולם [...].

ביטוי נוסף ליחס החם יותר שזוכה לו זכרו של מאו בשנים האחרונות מצד השלטון ניכר בעובדה, שבעוד שהשלטון בשנות השמונים דאג להעלים פסלים של המנהיג המנוח מן המרחב הציבורי, השלטון הנוכחי דווקא מעודד הצבתם של פסלים חדשים שלו. לאחרונה דיווחה התקשורת הסינית, כי פסל חדש של מאו, הגדול ביותר שיוצר אי-פעם בסין, הוצב בטייב. הצבתו של פסל של מאו בממדים כאלה בטייב הוא אירוע בעל חשיבות פוליטית לא-מבוטלת, והצריך ללא ספק אישור מהדרגים הגבוהים ביותר של השלטון. לכן ניתן לראות בו סימן לשינוי במדיניות ביחס לזיכרון מאו. היחס החם יותר, שבו זוכה זכרו של מאו לאחרונה, בא לידי ביטוי גם בפרסומים שונים בתקשורת הרשמית. אף כי יום השנה להולדתו ולמותו של מאו מוסיפים בדרך-כלל להיות מוצנעים, דיווחים שונים שקשורים למנוח רוויים בשנים האחרונות לא פעם בהתלהבות מחודשת. כך, לדוגמא, יום לאחר שצוין יום השנה ה-109 להולדתו של מאו (שחל ב-26 בדצמבר, 2002), דיווחה סוכנות הידיעות הרשמית, "סין חוּאָה", בהתלהבות על סרט חדש על מאו. תחת הכותרת "סרט על מאו דזה-דונג מחייה את ההשראה של יוצרי הסרטים הסינים", הובא הציטוט הבא מפיו של הבמאי וואנג סוּאָה-סין (Wang Xuexin): "מספר במאים סינים מוצאים עניין רב בנשיא מאו. לחייו חשיבות עליונה והם ראוים להקרנה בלתי-פוסקת, בייחוד כיוון שהקסם והאישיות של המנוח המהולל ממשיכים לדבר אל הסינים מדור לדור".

אם לא די בכל אלה, על-פי דיווח אחר של סוכנות הידיעות "סין חוּאָה", החלה לאחרונה בעיירת הולדתו של מאו, שאו שאן (Shaoshan), הקמתו של מוזיאון חדש שמוקדש כולו לפריטים

אישיים של מאו, ועלותו על-פי האומדן היא כ-70 מיליון דולר. מן הראוי לציין, שבשאו שאן קיים כבר מוזיאון לזכר מאו, כך שהמוזיאון החדש הוא השני המוקם לזכרו במקום. הקמת המוזיאון החדש בשאו שאן היא חלק מתוכנית חדשה שאימץ השלטון בשנים האחרונות, שזכתה לשם "התיירות האדומה" (hongse luyou). מטרתה של תוכנית זו היא להפוך אתרים שונים, שקשורים להיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית לפני שנת 1949, לאתרי תיירות פופולריים. התוכנית קשורה להתחזקות ענף תיירות-הפנים בסין, אך גם למדיניות החדשה של השלטון, שהציב לעצמו כמטרה מרכזית בשנים האחרונות לפתח את האזורים הכפריים במדינה, אזורים שבהם ממוקמים כל אתרי "התיירות האדומה". מעבר לחשיבותם של השיקולים הכלכליים והחברתיים, ברור, כי תופעת "התיירות האדומה" היא גם בעלת משמעות אידאולוגית ופוליטית עמוקה, שכן היא שבה ומבליטה את דמותו של מאו ומחזקת את מעמדה של מורשתו, וזאת בניגוד למדיניות הדה-מאואיזציה שהוביל דג בשנות השמונים. אפשר להניח, שבדומה למוזיאון הראשון שהוקם לזכר מאו בשאו שאן, גם המוזיאון החדש שמוקם לזכרו בעיירת הולדתו יתעלם מ"מהפכת התרבות" ומ"הקפיצה הגדולה קדימה".

את היחס החם יותר שזכרו של מאו זוכה לו בשנים האחרונות מצד השלטון ניתן להסביר כנובע מכך שכיום, שלוש שנה לאחר מותו של מאו, ולאחר שהרפורמות של דג התבססו די הצורך, השלטון חושש פחות מהאפשרות, שאזכור בולט ואוהד של דמותו ומורשתו של המנהיג המהפכני יבלמו את קידום הרפורמות. עם זאת, באופן שעשוי להיראות פרדוקסלי, נראה כי שינוי היחס גם קשור קשר הדוק למצב החברתי והכלכלי הרגיש ששורר בסין בשנים האחרונות, ולכך שעל רקע מצב זה שבה דמותו של מאו לאַתְגֵר את השלטון ואת סדר-היום הרפורמיסטי. למרות שסין הפכה בעשור האחרון למילה נרדפת לשגשוג כלכלי, מהנס הכלכלי שמתחולל במדינה הענקית נהנה בפועל רק אחוז קטן מהאוכלוסייה. מנגד, חלקים גדולים של האוכלוסייה הסינית, בעיקר כפריים ופועלים עירוניים, שהם הרוב המכריע, רואים כיצד מתרחבים הפערים החברתיים והכלכליים בינם לבין מי שנהנים מפירות הרפורמות הכלכליות לממדים שמזכירים את מה שהתרחש בחברה הסינית לפני שנת 1949. הרפורמות הכלכליות, שהפכו את סין לקפיטליסטית יותר ויותר, לא רק הגדילו את פערי ההכנסה במדינה, אלא גם פגעו פגיעה קשה באוכלוסיות החלשות בתחומים בסיסיים כמו חינוך ושירותי בריאות. אם לא די בכך, הרי בשנים האחרונות רואים איכרים רבים כיצד אדמתם, מקור פרנסתם העיקרי ולעתים היחיד, הולכת ומצטמצמת כתוצאה מעסקאות שונות שנקמות בין פקידים מושחתים לאנשי עסקים צמאים לרווחים. בעיות אלה ואחרות הובילו בשנים האחרונות לתסיסה חברתית גוברת, ולאחרונה מגיעים מסין דיווחים על עשרות אלפי הפגנות ומהומות אלימות, שפורצות כל שנה באזורים הכפריים של המדינה. על-פי אותם דיווחים, התרחשו בסין בשנת 2004 למעלה משבעים אלף אירועים כאלה, ובשנת 2005 – חוסר-שביעות הרצון מורגש לא רק בקרב איכרים ופועלים קשי-יום. מאז אמצע שנות התשעים החל גם מספר גדל והולך

של אינטלקטואלים סינים להשמיע ביקורת נגד מדיניות הממשלה ולהזהיר מפני ההשלכות החמורות של הפערים החברתיים והכלכליים הגדלים והשחיתות הגוברת. בין אותם אינטלקטואלים יש מי שמהירים, כי אי-הנחת השוררת בחלקים גדולים של האוכלוסייה עלולה להתפרץ ולהוביל למהפכה של ממש שתפגע ברפורמות, אך יש גם מי שקוראים תיגר על עצם הרפורמות וקוראים בעצמם למהפכה. עם האחרונים נמנים אנשי "השמאל החדש" (xinzuopai), שהשפעתם בשנים האחרונות ניכרת יותר ויותר. אחד הבלטים בין חברי "השמאל החדש" הוא המוסיקאי ואיש הדרמה ג'אנג גוֹאֵנְג־טֵן, שהוזכר לעיל. לאחר שהושקע על-ידי השלטון בשנת 1993, שב ג'אנג בשנים האחרונות להשמיע את קולו נגד הרפורמות, והפעם ברור, שקולו זוכה להדים משמעותיים יותר מבעבר. בסוף שנות התשעים חבר ג'אנג לשני אינטלקטואלים נוספים, שָן לִין (Shen Lin) וחואַנג ג'ֵי-סִי (Huang Jisu), ויחד יצרו השלושה את הדרמה **צ'ה גווארה**. הדרמה הועלתה לראשונה בשנת 2000, הוצגה במשך למעלה משנה במספר ערים בסין בפני קהל של אלפים, ועוררה סערה לא-קטנה בקרב חוגים אינטלקטואליים. במרכזה של הדרמה עומדת ביקורת נוקבת על הפערים בין עשירים לעניים, על תופעת הגלובליזציה והאמריקניזציה, על הניהיליזם, הציניות והחומריות שהשתלטו על החברה הקפיטליסטית המודרנית, ועל העדר אידאליזם ומוסר. על רקע כל אלה נשמעת בדרמה קריאה ברורה למהפכה שתתקן את אי-הצדק החברתי בעולם בכלל ובסין בפרט.

הדרמה **צ'ה גווארה** היא המשך ישיר לנוסטלגיה אל מאו ותקופתו, שהופיעה במרחב הציבורי בסין בתחילת שנות התשעים. אין ספק, כי לו ניתן היה, היו יוצרי הדרמה מקדישים אותה למאו, וכי בחירתם לעסוק בצ'ה גווארה נבעה בעיקר מהחשש, כי עיסוק בדמותו של מאו תביא לאיסור על העלאת המחזה מצד השלטונות. השימוש באנלוגיות היסטוריות להסוואת היעד האמיתי לביקורת הוא תופעה מקובלת בקרב המגזר האינטלקטואלי בסין. צ'ה גווארה הוא התחליף הטוב ביותר למאו בשל היותו גיבור מהפכני בעל שם עולמי, אך לא פחות חשוב מכך, בשל העובדה שהוא נודע בהערצתו למאו ולרעיונותיו. הקשר בין **צ'ה גווארה** למאו ולמהפכה הסינית הפך ברור בוויכוחים הערים שפרצו בחוגי האינטלקטואלים בעקבות העלאת המחזה. כך, לדוגמה, באחד המאמרים שיצאו לאור בשנת 2001 כחלק מקובץ מאמרים שהוקדש כולו למחזה, התקיף חואנג ג'ֵי-סִי את האינטלקטואלים "הליברליים" (ziyoupai), בין השאר על כך שהם מננים את "מהפכת התרבות" ומבקרים את מאו דזה-דונג. הדרמה **צ'ה גווארה** שיקפה את העובדה, שלמרות שהשלטון הצליח לצנן את "שיגעון מאו", לא נעלמו מן המרחב הציבורי הנוסטלגיה למאו ואפילו ל"מהפכת התרבות", והביקורת על המציאות הפוסט-מאואיסיסטית שגלומה באותה נוסטלגיה, אלא דווקא התגבשו לכדי אידאולוגיה חלופית קוהרנטית, שנשמעת כיום מפי מספר גדל והולך של אינטלקטואלים סינים.

על רקע העמקת הרפורמות והתעצמות תופעות הלוואי השליליות בעקבותיהן, היה זה אך טבעי, שמי שחשים אי-שביעות רצון נוכח המדיניות החברתית והכלכלית של הממשלה יהפכו שוב את מאו לסמל להתנגדות וביקורת. אחרי



עבודות תחזוקה על פסלו של מאו בבייג'ינג, ינואר 2007

מהתערעורת היציבות החברתית, למדו את הלקח מ"שיגעון מאו" של תחילת שנות התשעים ומבינים, שעל מנת למנוע ממאו מלהפוך לסמל שייתן השראה ולגיטימציה להתנגדות, רצוי לחבק אותו חזק יותר מבעבר. בהקשר זה ניתן לפרש את החיבוק החם של המנהיג המנוח גם כניסיון של המנהיגים להעביר להמונים את המסר, שהם לא נשכחו ושהמפלגה ממשיכה להיות מחויבת לרווחת העם הפשוט בדיוק כפי שהייתה בתקופתו של מאו.

ייתכן עם זאת, שהשינוי ביחס לזכרו של מאו משקף שינוי כיוון אמיתי במדיניות של השלטון, שמנסה אולי לתקן את ההשפעות השליליות של כלכלת השוק והגלובליזציה על-ידי חיזוק אלמנטים סוציאליסטיים ואימוץ מדיניות חברתית-כלכלית מאוזנת יותר. המפלגה הקומוניסטית בסין, בסופו של דבר, אינה עיוורת לביטויים של אי-שביעות רצון הגוברים והולכים בשנים האחרונות, והיא מודעת לכך, שהתעלמות לאורך זמן מקולות המחאה עלולה לערער את היציבות החברתית במדינה ולפגוע בלגיטימיות של השלטון. מאז החלו חו ג'ין-טאו וון ג'יה-באו (Wen Jiabao) לכהן כנשיא וראש ממשלה בהתאמה, הבהירו השניים, כי במרכז המדיניות החברתית-הכלכלית שלהם עומדת השאיפה לצמצם את הפער בין העיר לכפר ובין עשירים לעניים. שאיפה זו תורגמה לאחרונה לתוכנית מעשית, שזכתה לשם "בניית הכפר הסוציאליסטי החדש" (jianshe shehuizhuyi xin nongcun), ומטרתה להגדיל את ההשקעות באזורים הכפריים ולהביא לשיפור משמעותי ברמת החיים של האוכלוסייה הכפרית. תוכנית "בניית הכפר הסוציאליסטי החדש" הוצבה במרכז סדר-היום החברתי-הכלכלי של המדינה לחמש השנים הבאות (2006-2010), ובינואר 2006 העניקו לה הנשיא וראש הממשלה

הכול, מאו נזכר כמי ששחרר את האיכרים והפועלים מניצול ודיכוי והפך אותם לגיבורי המהפכה, וכמי שדגל באידאליים נעלים של חברה שוויונית וצודקת.

הקשר בין הנוסטלגיה למאו לבין אי-שביעות רצון ממדיניות הרפורמות ותופעות הלוואי שלה מוצא ביטוי בולט בשנים האחרונות בעיקר באתרי האינטרנט, אמצעי התקשורת החדש והפופולרי, שבשל אופיו המיוחד מאפשר השמעת ביקורת פוליטית חופשית באופן יחסי [על אתרי אינטרנט בסין המביעים תמיכה בישראל בניגוד למדיניות הרשמית, ראו למשל מאמרו של ג'אנג פינג, **זמנים** 85, עמ' 15-23]. בעוד שהשלטון ממשיך להצניע את ימי השנה למותו ולהולדתו של מאו, הרי באתרי האינטרנט הופכים ימים אלה לחגיגה של נוסטלגיה למנהיג המהפכני, שמהולה בביקורת על המצב החברתי והכלכלי בסין. הנוסטלגיה והמחאה, עם זאת, אינן מוגבלות אך ורק לאתרי האינטרנט או למחזות שמטפלים בסוגיות חברתיות ופוליטיות רגישות באופן אמנותי ובאצטלה של מחאה אוניברסלית. על-פי מקורות עיתונאיים, בדצמבר 2004 נשפטו בסין ארבעה אזרחים לשלוש שנות מאסר לאחר שנתפסו מפיצים כרוזים, שכותרתם "מאו הוא מנהיגנו לנצח", באסיפת זיכרון למאו ביום השנה להולדתו בעיר ג'נג'י-ז'או (Zhengzhou). הארבעה כינו את מנהיגיה הנוכחיים של סין "רוויזיוניסטים אימפריאליסטיים", וקראו לחברי המפלגה מהדרג הנמוך לפעול להחזרת המפלגה לדרך הסוציאליסטית. על רקע כל אלה ניתן להבין את החיבוק החם שמאו זוכה לו לאחרונה מידי ההנהגה הנוכחית כתגובה לתסיסה הגוברת והולכת בקרב השכבות החלשות, וכטקטיקה שמטרתה להוציא את העוקץ מדמותו וזכרו של המנהיג המהפכני. במילים אחרות, ייתכן כי המנהיגים הנוכחיים, שחוששים יותר מכול

משנה תוקף בכך שחגגו את ראש השנה הסיני יחד עם משפחות איכרים בכפר כביטוי למחויבותם לאוכלוסייה הכפרית. בנוסף לכל אלה ייתכן גם, כי באמצעות אזור בולט וחיובי יותר של מאו ושל רעיונותיו מבקש השלטון לאותת לכל הדרגים של מקבלי החלטות והגופים המבצעים בסין, וגם לאוכלוסייה כולה, על מחויבות גדולה יותר מצדו למלחמה בשחיתות, על אימוץ גישה סמכותית יותר בהקשר של הפוליטיקה הפנימית בסין, ואולי אף על הצורך המחודש באידאולוגיה. כל אלה, בדומה לשאיפתו המרכזית של השלטון לצמצם את הפערים החברתיים והכלכליים בקרב החברה הסינית, הן גישות ופרקטיקות שנקשרות באופן מובהק בדמותו ומורשתו של מאו, ובהחלט ייתכן, כי השלטון מבליט במודע את דמותו של המנהיג המהפכני כאמצעי לקידום אותן גישות ופרקטיקות. תהא אשר תהא כוונתו של השלטון, מבחינת עניינו של מאמר זה ברור, כי היחס החם יותר שמגלים השלטונות בשנים האחרונות כלפי זכרו של מאו, לא רק שמנציח את השכחה שנקשרה לדמותו של המנהיג המהפכני ולעברה המהפכני של סין, אלא אף תורם להעצמתה.

סיכום: מאו כעלה תאנה

בשלושים השנים שחלפו מאז הלך מאו לעולמו חלו תמורות שונות ומפתיעות לעתים באופן שבו זוכרים אותו במרחב הציבורי בסין. תמורות אלה שיקפו מאבקי כוח פוליטיים ואידאולוגיים בקרב ההנהגה, כמו גם רגשות עממיים, שהשתנו בהתאם למצב החברתי, הכלכלי והפוליטי. אך מעבר לכל השינויים הללו והאופנים השונים שבהם זוכרים את מאו, התקיים וממשיך להתקיים בסין זיכרון קולקטיבי דומיננטי, שלא השתנה במהותו ומנציח את מאו כ"מנהיג דגול" ו"אדם דגול". טענתי המרכזית היא, כי זכרו של מאו במתכונתו הנוכחית מעיד לכול על צורך חזק שקיים בסין לשכוח ולהשכיח את אחת התקופות האפלות והטראומטיות ביותר שחוו המדינה והחברה הסינית בעידן המודרני. אל תופעת השכחה הקולקטיבית, שמאפיינת את סין הפוסט-מאואיסטית, התייחס האינטלקטואל הסיני הנודע סו סיא-קאנג (Su Xiaokang), בדברים שכתב כבר בסוף שנות השמונים: "עברו רק מעט יותר מעשרים שנה מאז החלה מהפכת התרבות, וכבר יש לנו דור של אנשים צעירים שאינם מבינים, כאילו זה קרה במקום אחר וזר לגמרי [...]. איש אינו מספר על מהפכת התרבות לדור הבא [...]. להפך, נראה שיש מאמץ מתואם לגרום לכולם לשכוח" (מצוטט בעמ' 133 במאמרו של J. Hubbert). "שיגעון מאו" הוכיח עד כמה דייק סו באבחנה שלו. גל הנוסטלגיה האדיר למאו, ששטף את סין וכלל געגועים לא רק למנהיג אלא גם ל"מהפכת התרבות" הידועה לשמצה, היה הביטוי הבולט ביותר לשכחה הקולקטיבית שהשתלטה על סין מאז הסתלק מאו.

הרצון לשכוח ולהשכיח היה ונותר בראש ובראשונה רצונה של המפלגה הקומוניסטית. זו ממשיכה לשלוט ביד רמה בנרטיבים ההיסטוריים הקולקטיביים בסין, והיא גם זו שממלאת תפקיד מרכזי בשימור הזיכרון הקולקטיבי החיובי של מאו. דנג סיא-פינג בחר שלא לגנות את מאו

ולהנציח את דמותו כ"מנהיג דגול" ו"אדם דגול" בעיקר על מנת לשמר את מעמדה של המפלגה, שמאו היה ונותר הסמל הבלתי-מעורער שלה. בניגוד לחרוץ צ'וב, שהיגיוני המפורסם שלו את סטלין בשנת 1956 זרע אולי את הזרעים לנפילת הקומוניזם בברית-המועצות ולהתפרקותה של המעצמה הסובייטית שלושים שנה מאוחר יותר, דנג הבין, שלא אשורר מעמדו של מאו כ"מנהיג דגול", תתקשה המפלגה הקומוניסטית הסינית להמשיך ולשלוט בסין לאורך זמן, שכן אשורר גדולתו של מאו היה בגדר מתן אישור לחשיבותה ההיסטורית של המהפכה הקומוניסטית ושל שלטון המפלגה.

הזיכרון הקולקטיבי החיובי של מאו, עם זאת, אינו משרת רק את האינטרסים של השלטון ושל המנהיגים, וספק רב אם היה שורד לאורך זמן ללא שיתוף פעולה מצד חלקים גדולים של החברה הסינית. אם עד ל"שיגעון מאו" ניתן היה לטעון, כי השכחה נכתה על החברה מלמעלה על-ידי השלטון, כפי שמשמע לא פעם ממחקרים שונים, הרי שה"שיגעון" הוכיח, כי החברה הסינית הייתה מוכנה לשכוח אף יותר ממה שקיווה השלטון להשכיח. כיצד אפשר אפוא להסביר את שיתוף הפעולה של החברה הסינית עם מיזם ההשכחה של דנג?

הסבר אפשרי אחד קשור לאופיים המיוחד של האירועים האלימים שאפיינו את תקופת מאו. בניגוד לאירועים אלימים ואסונות אחרים שחוותה סין בעבר, שבהם ניתן היה להטיל את האשמה על "אחר" כלשהו כגון מעצמות המערב או יפן, ואותם הקפידו הסינים לזכור היטב, הרי שאת האסונות שחוותה סין בתקופת מאו הביאו הסינים על עצמם. העובדה, שאנשים שפגעו אלה באלה בתקופת מאו היו צריכים להמשיך ולחיות יחד לאחר מותו, חיזקה עוד יותר את הצורך בשכחה. חיטוט בעבר הבעייתי היה מנציח את השסעים שמאו ליבה ומקשה על החברה הסינית לשקם את עצמה ולחזור לתפקוד נורמלי כקולקטיב. אחדות והרמוניה חברתית לא היו רק אינטרס של השלטון, שראה ביציבות חברתית תנאי ליישום מוצלח של הרפורמות, אלא גם של החברה הסינית בכללותה, חברה שמצאה את עצמה בתום תקופת מאו שסועה ופצועה וכמהה לשקט ויציבות. היעדרו של "אחר" כלשהו ממסכת האלימות של תקופת מאו הקלה על השכחה גם כיוון שהיא פטרה את החברה הסינית מקיומו של קורבן חיצוני, שיכול היה לאלץ אותה להתעמת עם עברה הבעייתי על-ידי הפעלת לחץ מבחוץ.

הסבר נוסף לאמנזיה הקולקטיבית קשור לאופיו המיוחד של שלטון מאו, שלטון שהתבסס על השתתפות פעילה של "ההמונים" (qunzhong, dazhong), לא פחות מאשר על מנגנוני שליטה ושיטור רשמיים דוגמת המנגנונים המפורסמים שהיו קיימים בברית-המועצות ובגרמניה המזרחית. אופי זה של השלטון גרם לכך, שרוב רובה של החברה הסינית הפך למעשה שותף לקרבן האלימות המתמשך שזים מאו. כך, באופן טרגי במיוחד, למרות שמיליונים רבים נפלו קורבן למערכות ההמוניות שזים מאו, חלק גדול מהקורבנות גם השתתף בשלב זה או אחר בהפיכתם של אחרים לקורבנות, מצב שהוביל לטשטוש הגבולות בין הקורבנות למי שהפכו אותם לקורבנות. על רקע מאפייני חשוב זה של תקופת מאו, אפשר לראות את הזיכרון החיובי של מאו בסין כיום כמעין עלה תאנה, שעוזר למיליונים רבים של סינים שסגדו לו בעיוורון והשתתפו

את השיטה הפוליטית שהונהגה במדינה על-ידי המפלגה הקומוניסטית, שיטה שאפשרה את קיומן של המערכות האלימות של תקופת מאו ובכללן "מהפכת התרבות". בשנים האחרונות מדובר בסין על הצורך להפוך את המדינה לדמוקרטית יותר ועל הצורך לשפר בה את מצב זכויות האדם. אלה נתפשים על-ידי מספר גדול והולך של סינים כרכיבים חיוניים לקידום תהליך המודרניזציה והפיתוח המואץ שעוברת המדינה בעשורים האחרונים. עם זאת, ספק רב אם סין תוכל להפוך למדינה דמוקרטית יותר ולחברה פתוחה יותר ללא התמודדות רצינית וביקורתית עם עברה הבעייתי. אך ברור, כי התמודדות שכזו, אם וכאשר תבוא, תכלול דיון ציבורי נוקב בדמותו של מאו, ודיון שכזה, אם וכאשר יתקיים, יוביל בסופו של דבר לשינוי דרמטי באופן שבו ייזכר מאו בסין בעתיד.

תודה לאביטל פולק, לנעם אורבך ולמיכל זלצר-לביד, שסייעו רבות במהלך המחקר שהוביל לכתיבת מאמר זה, ולקרן הלאומית למדע על התמיכה הכספית במחקר.

לקריאה נוספת:

- Nimrod Baranovitch, *China's New Voices: Popular Music, Ethnicity, Gender, and Politics, 1978–1997*, Berkeley 2003, 48–53.
- Geremie R. Barmé, *Shades of Mao: The Posthumous Cult of the Great Leader*, Armonk, NY 1996.
- CCP Central Committee, "Resolution on Certain Questions in the History of Our Party since the Founding of the People's Republic of China", *Beijing Review* 27, 1981, 20–26.
- Cheng Yinghong, "Che Guevara: Dramatizing China's Divided Intelligentsia at the Turn of the Century", *Modern Chinese Literature and Culture* 15(2), 2003, 1–43.
- Dai Jinhua, "Redemption and Consumption: Depicting Culture in the 1990s", *Positions* 4(1), 1996, 127–143.
- Francesca Dal Lago, "Personal Mao: Reshaping an Icon in Contemporary Chinese Art", *Art Journal* 58(2), 1999, 46–59.
- David J. Davies, "Old Zhiqing Photos: Nostalgia and the 'Spirit' of the Cultural Revolution", *The China Review* 5(2), 2005, 97–123.
- Edward Friedman, "Democracy and 'Mao Fever'", *The Journal of Contemporary China* 6, 1994, 84–95.
- Jennifer Hubbert, "Revolution Is a Dinner Party: Cultural Revolution Restaurants in Contemporary China", *The China Review* 5(2), 2005, 125–150.
- Orville Schell, *Mandate of Heaven: A New Generation of Entrepreneurs, Dissidents, Bohemians, and Technocrats Lays Claim to China's Future*, New York 1994, 279–292.
- Yang Guobin, "Days of Old Are Not Puffs of Smoke: Three Hypotheses on Collective Memories of the Cultural Revolution", *The China Review* 5(2), 2005, 13–41.

מקורות האיורים:

תמונות בעמודים 105, 115: קורביס/ויז'ואל
תמונות בעמוד 107: באדימות כתב המאמר

בתוכניות האלימות של התקופה לשכוח ולהשכיח את חלקם באיוולת, איוולת שבה איבדו מיליוני בני-אדם את חייהם, ורבים עוד יותר איבדו צלם אנוש. הזיכרון החיובי של מאו הוא דרך יעילה להימנע מלהתמודד עם העבר הבעייתי בכך שהוא מכסה על הטרגדיה וצובע אותה בצבעים של הרואיות, אידאלים ומנהיגות גדולה.

להסברים הפונקציונליים ותלויי-ההקשר ניתן גם להוסיף הסברים שמתייחסים לדפוסי מחשבה והתנהגות שמאפיינים את התרבות הסינית. גורם תרבותי חשוב, שממלא ללא ספק תפקיד מרכזי בהנצחת זכרו החיובי של מאו, הוא הכמיהה למנהיג חזק, מעין דמות של קיסר, כמיהה שהתקיימה במהלך כל ההיסטוריה הסינית והתגלתה שוב בפעם האחרונה במלוא עוצמתה בשנות התשעים במהלך "שיגעון מאו". כבעבר, דמות המנהיג החזק (או ה"דגול") מהווה גם כיום גורם מאחד; היא מחזקת את סמכות השלטון ותורמת לתחושת ביטחון בקרב "ההמונים", בייחוד בתקופות משבר. מעבר לכך, וכאן משתלב לו רכיב מודרני יותר, היא גם מעניקה תחושת גאווה לאומית, ומבחינה זו ראוי לשים לב לעובדה, ש"שיגעון מאו" הופיע במקביל להופעתו של גל הלאומיות שהחל לשטוף את סין. גורם תרבותי נוסף הוא הדגש המסורתי בתרבות הסינית על הקולקטיב, בין שמדובר בחברה (או "העם", renmin) ובין שמדובר במדינה, באחדותה, בעוצמתה ובשגשוגה. כל אלה נתפשים בעיני רבים בסין גם כיום כעליונים באופן מוחלט ליחידים שמרכיבים את החברה, גם אם מדובר במיליונים רבים של בני-אדם. בניגוד לתפישה המערבית היהודית-הנוצרית, שרואה את האדם הבודד כמרכז וכיישות אוטונומית על רקע האמונה כי הוא נוצר בצלם האל, ובניגוד לתפישה הדמוקרטית ששואפת לאזן בין הצרכים של הכלל והפרט, הרי בסין נטתה תמיד הכף, והיא עדיין נוטה באופן ברור, לצד הקולקטיב. המעמד המועדף של הקולקטיב בעולם המושגים הסיני, מעמד שקשור קשר הדוק לערכים קונפוציאניים מסורתיים, עוזר להסביר מדוע סינים רבים ממשיכים להלל את מאו על כך שאיחד את סין והפך אותה למדינה ריבונית וחזקה, תוך שהם ממעיטים בסבל האנושי הנורא שחוו מיליונים של בני-אדם בתקופת שלטונו, ולעתים אף מתעלמים ממנו לחלוטין. לשני הגורמים התרבותיים הללו אפשר להוסיף גורם שלישי, והוא החשיבות הרבה שמייחסות התרבות והחברה הסיניות לאחדות, הרמוניה וקונסנזוס, ערכים מסורתיים שספגו מכה קשה בתקופת מאו, אך שבו והתחזקו לאחר מותו.

לסיכום, האופן שבו זוכרים כיום את מאו במרחב הציבורי בסין קשור קשר הדוק לדמותה של המדינה והחברה הסיניות ולמגמות כלליות שחורגות הרבה מעבר לזיכרון עצמו. במתכונתו הנוכחית מלמד אותנו הזיכרון בעיקר על כך, שבשלושים השנים שחלפו מאז מותו של מאו, נמנעה סין, כמדינה וכחברה, מלהתמודד עם עברה הבעייתי, ובחרה במקום זאת לשתוק, להדחיק ולשכוח. ההשלכות של השכחה הן רבות ומגוונות, אך בכל זאת ניתן להצביע על שתי השלכות מרכזיות. מחד גיסא, נראה כי השכחה עזרה לסיין להשתקם במהירות ולהפנות את כל משאביה לפיתוח הכלכלי המטאורי, שהפך אותה למעצמת-על כלכלית והביא לשיפור ניכר בחייהם של רבים מאזרחיה. מאידך גיסא ברור גם, כי השכחה עוזרת להנציח